

УДК [340.15:711.4](436:477.83/.86)»17/19»

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.9>

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ЗМІНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІСТОБУДІВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В АВСТРІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

Тарасович О.І.,

*аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка*

tarasolka@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-2531-8791>

Тарасович О.І. Адміністративно-територіальні зміни та їх вплив на містобудівну діяльність в Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.).

У статті проаналізовано причини і наслідки адміністративно-територіальних змін та їх вплив на містобудівну діяльність в Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.). Зазначено, що у XVIII–XIX ст. містобудівна діяльність в Австрійській імперії регулювалась різними нормативно-правовими актами, які включали в себе законні та підзаконні акти. Основними джерелами правового регулювання містобудівної діяльності в Австрійській імперії на той час були Конституція Карла VI Габсбурга, Закон про міські права (Stadtrecht), Цивільний кодекс (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch) 1811 р., Закон про будівництво (Bauordnung) 1829 р., Будівельний статут 1882 р. (Budownicza ustawa), Закони про міські права та ін.

Показано, що у 1784 р. австрійський уряд почав упорядковувати містобудівну діяльність з ретельної класифікації населених пунктів. Потреба такої класифікації була зумовлена потребою укладення покажчика до детальної мапи країни. Поділ населених пунктів на міста/містечка/села мали здійснити самі циркулярні канцелярії внаслідок розпорядження судового декрету від 28 жовтня 1784 р. У новому губернаторському розпорядженні з цього приводу від 13 грудня 1784 р. на самому початку зазначалося, що циркулярні канцелярії, незважаючи на чіткі вказівки губернаторства, кваліфікували поселення як міста, містечка і села лише на основі їх розташування, розміру, кількості жителів, забудови, а отже, не на основі належної атрибутики. Також губернія розпорядилася, що містом (Stadt) вважати поселення, яке має привілей бути містом. Коли поселення не мали такого привілею, їх слід було вважати селами (Dörfer). Класифікація поселень мала ґрунтуватися виключно на їхніх привілеях і жодні інші міркування не могли бути прийняті до уваги; тому застосовувався тільки історичний критерій, і в результаті всі привілеї з польських часів

були прийняті в тих пунктах їх положень, які визнавали поселення містом або містечком.

Встановлено, що кваліфікацію передмістя (Vorstädte) потрібно було розглядати інакше. Тут треба було враховувати: 1) віддаленість від міста; 2) судову владу, якій вони підлягали; 3) привілеї. Проте, якщо окружна канцелярія мала певні сумніви щодо кваліфікації поселення на підставі вищенаведених вказівок і вважала себе змушеною кваліфікувати її іншим способом, то після консультації з окружною комісією (Werb-Bezirks-Kommando) вона повинен був діяти наступним чином: призначити владу та місцеву громаду (Obrigkeit und Ortsgemeinde) і в присутності коменданта комісії з набору на роботу визначити: 1) причини поточної кваліфікації та 2) причини зміни кваліфікації на майбутнє. Уся ця класифікація поселень, як підкреслює розпорядження намісництва, мала лише на меті ознайомитися з сутністю цих поселень, а в жодному разі не мала на меті перетворити міщан на селян чи селян на міщан.

Ключові слова: адміністративно-територіальні зміни, містобудівна діяльність, правове регулювання, Галичина, Австрійська монархія.

Tarasovych O. Administrative-territorial changes and their impact on urban development in Austria and Austria-Hungary (second half of the 18th – beginning of the 20th century).

The article analyzes the causes and consequences of administrative and territorial changes and their impact on urban planning in Austria and Austria-Hungary (second half of the 18th - beginning of the 20th century). It is noted that in the XVIII-XIX centuries. urban planning activities in the Austrian Empire were regulated by various normative legal acts, which included legal and bylaws. The main sources of legal regulation of urban planning activities in the Austrian Empire at that time were the Constitution of Charles VI of Habsburg, the Law on City Rights (Stadtrecht), the Civil Code (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch) of 1811, the Construction Law (Bauordnung) of 1829, the

Building Statute of 1882 (Budownicza ustawa), Laws on city rights, etc.

It is shown that in 1784 the Austrian government began to organize urban planning activities by carefully classifying settlements. The need for such a classification was determined by the need to add an index to a detailed map of the country. The division of settlements into cities/towns/villages was to be carried out by the circular offices themselves as a result of the order of the court decree dated October 28, 1784. In the new governor's order on this matter dated December 13, 1784, it was noted at the very beginning that the circular offices, despite clear instructions governorates, qualified settlements as cities, towns and villages only on the basis of their location, size, number of inhabitants, buildings, and therefore not on the basis of proper attributes. The province also ordered that a city (Stadt) should be considered a settlement that has the privilege of being a city. When settlements did not have this privilege, they were to be considered villages (Dörfer). The classification of settlements was to be based solely on their privileges and no other considerations could be taken into account; therefore, only the historical criterion was applied, and as a result, all the privileges from Polish times were accepted in those clauses of their provisions that recognized the settlement as a city or town.

It was established that the qualification of the suburb (Vorstädte) had to be considered differently. Here it was necessary to take into account: 1) distance from the city; 2) the judicial authority to which they were subject; 3) privileges. However, if the district office had certain doubts about the qualification of the settlement on the basis of the above instructions and felt compelled to qualify it in another way, then after consultation with the district commission (Werb-Bezirks-Kommando) it had to proceed as follows: appoint the authority and the local community (Obrigkeit und Ortsgemeinde) and in the presence of the commandant of the recruitment commission to determine: 1) reasons for current qualifications and 2) reasons for changing qualifications for the future. All this classification of settlements, as emphasized by the order of the viceroyalty, was only intended to familiarize with the essence of these settlements, and in no case was intended to turn burghers into peasants or peasants into burghers.

Key words: administrative-territorial changes, urban planning activity, legal regulation, Galicia, Austrian monarchy.

Постановка проблеми. Сьогодні важливо правове регулювання містобудівної діяльності в сучасній Україні привести у відповідність до європейських стандартів.

Певний інтерес представляє вивчення причин і наслідків адміністративно-територіальних змін

та визначення їхнього впливу на містобудівну діяльність в Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.). Характеристика історичного досвіду адміністративно-територіальних змін, їхнього впливу на містобудівну діяльність в Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.) сприятиме вивченню історичного досвіду.

Метою статті є історико-правовий аналіз причин і наслідків адміністративно-територіальних змін та визначення їхнього впливу на містобудівну діяльність в Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, після першого поділу Речі Посполитої до складу Австрійської монархії було приєднано Галичину та частину польських земель і створено окремий коронний край – Королівство Галичини і Лодомерії [1, с. 40–50]. Значну увагу австрійська влада у приєднаній Галичині приділяла містобудівній діяльності, оскільки розглядала міста як потенційні промислові центри країни (за зразком до пруських чи британських). Серед низки проблем, які виникали у австрійської влади щодо упорядкування містобудівної діяльності у Галичині, була потреба уніфікації правового регулювання цієї діяльності.

У XVIII–XIX ст. містобудівна діяльність в Австрійській імперії регулювалась різним нормативно-правовими актами, які включали в себе законні та підзаконні акти. Основними джерелами правового регулювання містобудівної діяльності в Австрійській імперії на той час були Конституція Карла VI Габсбурга, Закон про міські права (Stadtrecht), Цивільний кодекс (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch) 1811 р., Закон про будівництво (Bauordnung) 1829 р., Будівельний статут 1882 р. (Budownicza ustawa), Закони про міські права та ін.

У 1784 р. австрійський уряд почав упорядковувати містобудівну діяльність з ретельної класифікації населених пунктів. Потреба такої класифікації була зумовлена потребою укладення покажчика до детальної мапи країни. Поділ населених пунктів на міста/містечка/села мали здійснити самі циркулярні канцелярії внаслідок розпорядження судового декрету від 28 жовтня 1784 р. У новому губернаторському розпорядженні з цього приводу від 13 грудня 1784 р. на самому початку зазначалося, що циркулярні канцелярії, незважаючи на чіткі вказівки губернатора, кваліфікували поселення як міста, містечка і села лише на основі їх розташування, розміру, кількості жителів, забудови, а отже, не на основі належної атрибутики. Також губернія розпорядилася, що містом (Stadt) вважати поселення, яке має привілей бути містом. Коли поселення не мали такого привілею, їх слід було вважати селами. Класифікація поселень мала ґрун-

туватися виключно на їхніх привілеях і жодні інші міркування не могли бути прийняті до уваги; тому застосовувався тільки історичний критерій, і в результаті всі привілеї з польських часів були прийняті в тих пунктах їх положень, які визнавали поселення містом або містечком.

Кваліфікацію передмістя (*Vorstädte*) потрібно було розглядати інакше. Тут треба було врахувати: 1) віддаленість від міста; 2) судову владу, якій вони підлягали; 3) привілеї. Проте, якщо окружна канцелярія мала певні сумніви щодо кваліфікації поселення на підставі вищенаведених вказівок і вважала себе змушеною кваліфікувати її іншим способом, то після консультації з окружною комісією (*Werb-Bezirks-Kommando*) вона повинен був діяти наступним чином: призначити владу та місцеву громаду (*Obrigkeit und Ortsgemeinde*) і в присутності коменданта комісії з набору на роботу визначити: 1) причини поточної кваліфікації та 2) причини зміни кваліфікації на майбутнє. Уся ця класифікація поселень, як підкреслює розпорядження намісництва, мала лише на меті ознайомитися з сутністю цих поселень, а в жодному разі не мала на меті перетворити міщан на селян чи селян на міщан [2, с. 3].

Список усіх населених пунктів, складений на цій основі, затвердив імператор своїм указом від 14 листопада 1785 р. ("*Index Locorum omnium Galiciae, Lodomeriae atque ad huius calcem adiectus Bukovinae, una Tabulam, eiusque Quadratum docens in quo Locus quaerendus est*"). Це був перший список усіх поселень Галичини під владою Габсбургів і є одним із джерел до вивчення правового статусу міст. Перший офіційний список усіх поселень (міст) колишньої Галичини був виданий у 1794 році у Львові, у друкарні Піллера. Він має назву "*Index Locorum omnium Galiciae, Lodomeriae atque ad huius calcem adiectus Bukovinae, una Tabulam, eiusque Quadratum docens in quo Locus quaerendus est*" [3]. Населені пункти подано за алфавітом; міста позначались словом "*urbs*", містечка – "*oppidum*". Згідно з цим списком, у всій Галичині на той час було 108 міст, 197 містечок і 305 міських поселень (разом із Замостям – 26). За вирахуванням 10 містечок і 7 містечок Замойського повіту воно потрапляє до Галичини в межах 1914 року, але без Кракова: 98 містечок, 190 містечок, разом 288 міських поселень. На цьому завершується перелік кількості міських поселень колишньої Галичини за роки від 1772 до 1800, тобто наприкінці XVIII ст. [4, с. 11].

Перший перелік міських поселень початку XIX століття, який ми маємо, відноситься до 1810 р., коли територія Галичини була без районів Замостя, Тернополя і Чорткова (і без Кракова). Додаток I до "*Gazeta Lwowska*" з 1811 р. подає в номерах 10, 12, 13, 15 і 16 статистичні зведення щодо окремих округів. Згідно з цими списками

міст було 85, містечок 160, всього 245 населених пунктів міського типу (кількість сіл – 5 117) [5, с. 11]. Кількість міських поселень у Галичині в 1817 р. становила: 92 міста, 188 містечок, всього 280 міських поселень, а також 5 735 сіл. Другий офіційний список усіх поселень Галичини був надрукований у Львові в 1818 р. під назвою "*Alphabetisches Verzeichnis aller Ortschaften Galiziens*". Проте його кваліфікація поселень менш точна, ніж у першому списку 1794 р.; у ньому перелічено 94 міста, 186 селищ міського типу, всього 280 селищ міського типу [6, с. 260].

Від 1840 до 1859 року включно маємо щорічні статистичні зведення про австрійське державне життя. Ці статистичні збірники під назвою: "*Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie...*" видавалися з 1841 року Директоратом адміністративної статистики (*Direktion der administrativen Statistik*), заснованим рік перед тим. Збірники є офіційним виданням, заснованими на офіційних даних, які, хоч іноді й були неточними, завжди були надійнішими, ніж приватні дані того часу. Кількість населених пунктів Галичини подано в Таблицях у загальних списках населених пунктів усієї Австрійської держави, а також іноді в окремих списках, що стосуються окремих країн Австрії та Галичини (*Länderübersicht*). Згідно з цими таблицями, у 1840–1846 роках було 93 міста, 189 містечок, усього 282 міських поселення (кількість сіл 5 779 володінь) [7].

З наведеного вище переліку бачимо, що кількість міських поселень у Галичині ніколи не була постійною ні до, ні після австрійської класифікації. Відсоток міських поселень коливався від 4,6 до 5,2%. В абсолютних цифрах кількість міських поселень упродовж 1785–1921 рр. коливалася від 245 до 319. Плутанина у визначенні кількості населених пунктів та їх кваліфікації була спричинена також різницею у змісті німецьких слів для позначення міських поселень: *Stadt* – *Flecken* або *Marktflecken*. Як приклад, до міст Галичини відносилися Белз, Бібрка, Броди, Буська, Доброміль, Дрогобич, Городок, Комарно, Кам'янка Струмилова, Львів, Мостиська, Перемишль, Рогатин, Станіславів, Стрий, Терехівля та ін., до містечок – Борщів, Бурштин, Дунаїв, Косів, Немирів, Підкамінь, Перемишляни, Рава Руська, Турка, Ходорів, Янів та інші [8].

Територія Королівства Галичини та Лодомерії, згідно з новим адміністративним поділом, була детально вивчена в 1779–1782 роках під керівництвом Фрідріха фон Міґа, за іменем якого названо найдетальнішу карту регіону того часу (у масштабі 1:28 800). Робота над її розробкою збіглася із запровадженням фундаментальних реформ у всіх сферах життя Галичини. На основі карти Ф. фон Міґа можна встановити, що у східній частині Галичини (в межах сучасних кордонів України) існувало 30 міст і містечок [9]. Під-

готовлений на основі цієї карти каталог міських поселень дає змогу об'єктивно оцінити культурну спадщину з точки зору містобудування кінця XVIII ст., охарактеризувати її основні риси.

22 грудня 1772 р. керівництво Королівства Галичини і Лодомерії розпорядилася здійснити опис зайнятих територій на офіційних формулярах протягом шести тижнів [10, с. 24-25]. Це завдання доручили судовим органам (Obrigkeit, Grundherrschaft). Ці інвентарні описи, які подавали доходи господарств, відомі як фасії, були подані владі в перші місяці 1773 р. (у наступні роки описи проводилися за тим самим принципом) [11, с. 69–70]. Дворянство, побоюючись високих податків, намагалося показати себе біднішими, ніж вони були насправді. Відтак, постала потреба об'єктивніших оцінок наявного майна. На основі цих фасій було накладено податок на дворян, які мали підданих, а також на духовенство та міста, які володіли селами. Ця несправедливість викликала не лише численні нарікання [12, с. 57–92].

Упродовж 1785–1788 рр. був складений Йосифінський поземельний кадастр та т. зв. міські описи. Документація, створена під час підготовки Йосифінського кадастру, була об'ємною. В основі містилася книга вимірювань, також відома як "таблиця фасій", заповнення якої відбувалося за певною формою [13, с. 69–72]. Вона містила такі рубрики: 1) номер документа – фактично це був номер ділянки; 2) прізвище, ім'я, по батькові власника землі та номер займаного ним будинку – як правило, у цій графі – крім імені, прізвища та номера будинку, вказувалося все те, що містилося на ділянці (наприклад, будинок); 3) назва використовуваної міри площі – ця графа зазвичай не заповнювалася; 4) площа ділянки; ця графа складалася з чотирьох колонок: в першій і другій вказували довжину і ширину ділянки в сажнях, в третій – загальну площу в квадратних сажнях, у четвертій – площу, вказану геодезистом (колонка заповнювалася лише тоді, коли інженери з певних причин не могли виміряти ділянку); 5) рілля – площа орних полів і отримуваних з них урожаїв; графа складалася з шести колонок: у перших двох вводилася площа в моргах і сажнях, у наступних чотирьох – прописувалася врожайність зернових культури в бушелях з поділом на пшеницю, жито, ячмінь і овес; 6) луги – за аналогічною ознакою, як і в ріллі, площа лугів (або прирівняних до них посівів) і урожай у центнерах; 7) ліси – у цій графі вказувалася площа лісів та їх використання). Там, де вирощувалися виноградні лози, виділялася додаткова графа, в яку вносилися площа даного виду вирощування і обсяг виробництва вина. В кінці книги обмірів, після підсумовування всіх посівів і загальної площі всіх ділянок, зазвичай містився список присяг представників даної громади,

обраних для проведення кадастрових обмірів. Підготовлену таким чином книгу підписували всі особи, які брали участь в обмірах. На основі книги обмірів підготовлено збірний фасційний звід, на основі якого визначався розмір земельного податку [14, с. 69–72].

Отже, адміністративно-територіальні зміни, які відбувалися в Австрії та Австро-Угорщини у другій половині XVIII – на початку XX ст. мали позитивний вплив на містобудівну діяльність. Особливо це позначилося на Галичині, де відбувалося ретельна класифікація населених пунктів. Потреба такої класифікації була зумовлена потребою укладення покажчика до детальної мапи країни. Поділ населених пунктів на міста/містечка/села мали здійснити самі циркулярні канцелярії внаслідок розпорядження судового декрету від 28 жовтня 1784 р. У новому губернаторському розпорядженні з цього приводу від 13 грудня 1784 р. на самому початку зазначалося, що циркулярні канцелярії, незважаючи на чіткі вказівки губернаторства, кваліфікували поселення як міста, містечка і села лише на основі їх розташування, розміру, кількості жителів, забудови, а отже, не на основі належної атрибутики. Також губернія розпорядилася, що містом (Stadt) вважати поселення, яке має привілей бути містом. Коли поселення не мали такого привілею, їх слід було вважати селами (Dörfer). Класифікація поселень мала ґрунтуватися виключно на їхніх привілеях і жодні інші міркування не могли бути прийняті до уваги; тому застосовувався тільки історичний критерій, і в результаті всі привілеї з польських часів були прийняті в тих пунктах їх положень, які визнавали поселення містом або містечком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко І.Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. 312 с.
2. Karpiniec J. Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych... S. 3.
3. Index locorum omnium Galiciae, Lodomeriae, atque ad hujus calcem adjectus Bukovinae, una Tabulam, eiusque Quadratum docens, in quo locus quaerendus est. Litterae alphabeti majores ab A ad H. referentur ad Quadratorum series secundum Tabulae cuiusvis longitudinem excurrentium; minores vero ab a ad f. altitudini respondent, uti Chartae Tab. II ostendit. Leopoli: typis Pillerianis 1794.
4. Karpiniec J. Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych... S. 11.

5. Karpiniec J. Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych... S. 11.
6. Alphabetisches Verzeichnis aller Ortschaften Galiziens und der Bukowina. Lemberg: Piller, 1818. 260 s.
7. Див., наприклад, Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie. Wien: Direction der Administrativen Statistik Tafeln, 1847, доступно 20 березня 2023 року, https://books.google.com.ua/books/about/Tafeln_zur_statistik_der_%C3%96sterreichisch.html?id=3N0xAQAAMAAJ&redir_esc=y.
8. Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie. Wien: Direction der Administrativen Statistik Tafeln, 1847, доступно 20 березня 2023 року, https://books.google.com.ua/books/about/Tafeln_zur_statistik_der_%C3%96sterreichisch.html?id=3N0xAQAAMAAJ&redir_esc=y.
9. Mieg F., 1779–1782. Karte des Königreichs Galizien und Lodomerien, Kriegsarchiv in Wien, доступно 23 березня 2023 року, <http://www.iaepan.edu.pl/galicja/index-de.html>.
10. Nakazuie opisanie inwentarzów Dóbr wszystkich, 1772. Edicta et mandata regnis Galiciae et Lodomeriae a die 11. September 1772 initae possessionis promulgata. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773 S.
11. Uniwersał. Co się nowego fassyonowania tycze. Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1785 emanatorum. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1785. S. 69-70.
12. Styś W. Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. Pod redakcją Prof. Franciszka Bujaka i Prof. Jana Rutkowskiego. Lwów, 1932. Tom II – Rok 1932 i 1933. S. 58. (S. 57–92).
13. Uniwersał. Co się nowego fassyonowania tycze. Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1785 emanatorum. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1785. S. 69–72.
14. Uniwersał. Co się nowego fassyonowania tycze. Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1785 emanatorum. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1785. S. 69–72.